

Megemlékezés

KISFALUDY SÁNDOR 250

SÁNDOR KISFALUDY AT 250

Debreczeni Attila

az MTA levelező tagja, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Debrecen
debreczeni.attila@arts.unideb.hu

Kisfaludy Sándor 250 éve, 1772. szeptember 27-én született Sümegen, és ugyanott halt meg 1844. október 28-án. Halála után három héttel, november 18-án a Magyar Tudományos Akadémián gyászbeszéd hangzott el az elhunytá emlékezve. Toldy Ferenc e szavakkal kezdte beszédét: „Urak! Napok is kiégnek a menny boltozatján: zúgolódhatunk-e a gondviselés ellen, ha földi napjaink enyészet alá vannak vetve? Világtest és ember! melly pont ez amához képest, habár nagy a szellem által, melly felül emeli a roppant, de lelketlen bolygókon. De annál hamarabb elmúló, annál halandóbb, ha így szólnom szabad!

És ime e rövid földi élet is hosszú, egyes esetekben hosszabb mint ohajtható. Boldog az, ki Achill vagy Alexanderként férfiusága delén költözhetik el: ő nem érzi sem erőinek fogytát, sem leáldozását dicsőségének, s ő az utóvilág képzeletének örök ifjúságában él. Fájdalmas de való: Kisfaludy Sándor rég megszűnt élni, mert rég megszűnt folyton olvasatni mint egykor, minden magyarra hatni mint egykor, vezetője lenni érzéseinek, szelleme nézetinknek, előképe a dolgozóknak; az ő neve helyét a nemzet ajkain más nevek foglalák el: ő élve már a múltnak embere lőn, dicsősége az emlékezteté, s az élő nemzedék régen az atyák árnyai közé sorolta.”

Morelli Gusztáv fametszete
Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen (1887–1901) sorozatból (közkincs)

Különös, meghökkentő hangütés egy gyászbeszédben, Toldy ugyanakkor kétségtelenül hű maradt korábbi véleményéhez a pályakép értékelését tekintve, amelyet régóta képviselt. Kisfaludy, akit 1830-ban az elsők között választottak az Akadémia rendes tagjává, 1835-ben éppen a Toldy körével való szembenállás miatt mondott le a rendes tagságról, s csak a tiszteleti tagságot fogadta el a továbbiakban.

A korszerűtlenné válás kimondása azonban Toldy gyászbeszédében együtt jár Kisfaludy irodalomtörténeti helyének kijelölésével: „Igen, a magyar lyra csak Kisfaludy Sándorral született, megszületett pedig egy szökéssel, rögtön mint Zeusz fejéből Pallas [...] Kisfaludy Sándor azt eszközölte, mit csak lángelmék bírnak: közte s az ő kora közt egy ivadéknyi köz fekszik, ő azt egy lépéssel maga mögött hagyta, és pedig úgy, hogy magával ragadá az egész nemzetet. Dicsősége tetőzött.”

Kisfaludy első alkotói évtizedét minősíti így Toldy, mikor is a *Himfy*-dalok két kötete és a *Regék* megszülettek, s ezekhez képest állapít meg hanyatlást a pálya további részére nézve. Toldy értékelése máig hatóan kijelöli Kisfaludy jelentőségét a magyar irodalom történetében. Ez az értékítélet határozza meg a róla szóló egyetlen nagymonográfiát (1961) éppúgy, mint a legújabban megjelent (2016) tanulmánykötetet. A szépprózai műveket közreadó kritikai igényű kiadás (1997) szintén erre az évtizedre fókuszál, még ha a verses művek mellé odaemeli Kisfaludy prózáját is. A pálya ezt követő közel négy évtizedes második szakasza szerény figyelmet kapott és kap, jórészt csak három vonatkozásban. Az 1809-es utolsó nemesi felkelésben Kisfaludy a nádor szárnysegédjeként vett részt, s lelkesítő iratot adott közre, a vizsgálatok egyik csomópontja ez. A másikat Kazinczyval való viszonya és a nyelvújítási vitákban vállalt szerepe, a harmadikat pedig az 1810-es években született drámái jelentik. Kisfaludy Sándor kétségtelenül a Himfy költőjeként él az irodalomtörténeti emlékezetben ma is.

Himfy, azaz Kisfaludy Sándor 1807-ben, *A' Kesergő szerelem* és *A' Boldog Szerelem* közös kiadásának előszavában így tekint vissza a Himfy-dalok keletkezésének időszakára, élményvilágára: „Van egy idő az embernek életében, – az életnek nyíló tavaszsa – melyben a' magából kidagadó fiatal szív, 's a' szárnyra kelő fiatal lélek, a' földön, és a' nyomorúlt Valóságon fellyül emelkedve, érzeménnyeit és gondolattyait a' lehetőségnek, és képzeteknek tündéres országában hordozza: az embernek legboldogabb ideje! [...] Én ama' virág-évemben Katona 's Hadifogoly lévén, éppen azon helyeken, hol hajdan Petrárkának édes kínos énekei minden szívet szerelemmel töltének, hol mintegy szerelmet lehell még most is az egész táj, a' tüzes, jószívű Francziák között, – 's éppen olly körülállásokban, melyek csak igen bizonytalanul engedék reménylenem, hogy valaha Hazámat, és Kedveseimet megláthassam; – én, ott a' szomorú magányban, leírtam életem' Poézissát, – azt, a' mit szívem érzett, vagy Himfy' helyén érezhetett volna; leírtam, és magyarul írván, Hazámban véltem lelteni magamat. 'S bizonyos vagyok

arról, hogy az én akkori körülállásomban minden érző 's gondolkodó Hazafi írt volna. Így támadtak *Himfy' Szerelmei*, azon könyvecske, mellynek foglalatya minden fiatal emberszívben nagyobb, vagy kisebb mértékben meg vagyon. Utóbb szolgálatomat elhagyván, és Hazámnak, az Anyatermészetnek kebelébe, szabad nemes fészkeembe vissza kerülván, Barátim reá tudtak venni, hogy, nem a' rideg, czikornyás, mindennapi Világ elejbe készültt, Verseimet közre bocsátani engedgyem."

A megrajzolt kép kétségkívül stilizált, de igen plasztikus és beszédes. Élet (sőt életkor) és költészet kapcsolata rendkívül szorosra vonva tárul fel e sorokban. Itt természetesen a két versciklusról szól, de teljes joggal vonatkoztathatjuk mindezt a szépprózai művekre is, hiszen keletkezési idejük és genezisük azonos a versekével. Kisfaludy első és legjelentősebb alkotói évtizedében, az 1790-es évek közepétől 1807 körül az események és a művek kiforrálódása élet és irodalom sajátos egybeszővődöttségét mutatja.

Ebben az időszakban előbb a királyi testőrség tagjaként Bécsben tartózkodik, majd függelemsértés miatt több társával együtt kizárják a testőrségből, s csapat-szolgálatra rendelik. Milánó ostrománál fogságba esik, és Franciaországba kerül, innen visszatérve németországi csatatereken szolgál. Leszerelése után, 1800-ban megházasodik, s birtokaira költözve gazdálkodó életet folytat. Első írói próbálkozásai a bécsi évekhez kötődnek, többnyire fordítások. Az ezt követő mozgalmas években születik a *Napló és Frantzia fogságom* című, levél formában készült önéletrészlet, amely a modern magyar széppróza egyik első jelentős alkotása. Az ezekben az években használt irodalmi jegyzetfüzeteiben tűnnek fel a későbbi dalciklus első darabjai. *A' Kesergő szerelem* 1801-ben jelenik meg, és nagy sikert arat, ez az első teljes egészében szerelmi tárgyú verskötet a korban. Kisfaludy majdani feleségével, Szegedy Rózával folytatott 1798–1799 körüli levelezéséből formálja ki később, feltehetően 1806–1807 fordulóján a *Két Szerető Szívnek Története* című levélregényt. A mű nem jelenik meg nyomtatásban, kiadja viszont a dalciklus második részét *A' Boldog Serelem* címmel, együtt az első résszel (*Himfy' Szerelmei*, 1807). A ciklus folytatásából nő ki első regéje, a *Csobáncz*, amelyet rövid időn belül két másik követ (*Tátika*, *Somló*), s amelyek együttesen jelennek meg ugyan csak 1807-ben, *Regék a' Magyar Előidőkből* címmel.

Az irodalomtörténeti jelentőségű dal- és regékötetek elkészülése, megjelenése és sikere tehát egyazon időszakra tehető Kisfaludy szépprózai műveinek születésével, amelyek életében nem is láttak napvilágot, noha megjelentetésüket tervezte. Egyazon ihlet- és élménykör jegyében fogant költészet és széppróza, melyek a modern irodalmi formák kialakításának eltérő útjait képviselik. Mert a hagyományosan Liza-ciklusnak nevezett műcsoport irodalmi kísérlet is egyben, nem pusztán az élmények lenyomata. Sőt, minden élményi-életrajzi vonatkozás mellett is elsősorban irodalom, egy szemlélet és mentalitás formába öntésének kísérlete. Ezért végső soron nem fontos, hogy Liza az Szegedy Róza vagy netán egy másik

hölgy a sok közül. Ciklusaiban a szerző megalkotott egy nőalakot, mögé Szegedy Róza alakját állította, s utóbb Lizának nevezte el. Ilyen értelemben javítgatta át a *Napló* kéziratát is: a Róza előtti családnevet, ami kivehetően Horváth volt, áthúzta, illetve kikaparta, s beírta a Szegedy nevet. A *Napló* tehát eredetileg nemcsak Szegedy Rózát szólítja meg, hanem Zalabéri Horváth Rózát is, akinek kezét ugyanúgy megkérte, mint Szegedy Rózáét, de a végleges mű már egyetlen nőalakot formál meg (aki persze nem mellékesen a feleség nevét viseli). Fordításainak idilli-irodalmias női szereplői és a *Napló*ban megidézett valós hölgyek egyaránt a szerelem- és boldogságvágy vonatkozásában léteznek csak, nem egyedi arcukat hangsúlyozódik – ugyanúgy, ahogy Szegedy Róza-Liza esetében is láthatjuk. Az élet irodalommal szublimálódik. Ugyanakkor az élet megélését irodalmias vonások alakítják, írott minták által vezérelt és visszaigazolt mentalitás tör utat. Az érzékenység szemléletmódja létrehoz egy sávot élet és irodalom között, amely csak az övé. Ez az öntörvényűen berendezett világ keresi kifejezését a Kisfaludy költészetében és szépprózájában testet öltő ízlésváltozatokban, melyek a kor megújuló irodalmának élvonalát jelentik.

Kisfaludy első alkotói évtizede a költészet és a költői próza területén egyaránt jelentős. A Himfy-ciklusok a modern dalforma kiképzésében játszottak kiemelkedő szerepet. A dalformálás Kisfaludy esetében elsősorban a magyaros énekhagyomány megújításával ment végbe, korabeli átütő sikerének nem kis mértékben ebben rejlik a titka. A *Himfy* úgy lett egy modern irodalmi műforma reprezentánsa, hogy teljesen otthonos maradt a populáris énekköltészet közegében is. A dal műfajának eszközei Kisfaludynál már viszonylag korán a ciklusalkotás törekvésével fonódtak egybe. A ciklusképzés során a szerző epikus mozzanatot emel a dalok közötti térbe, megteremtve a dalok *énjének* és megszólítottjának folytonosságát. Az egyes dalok egyedi élethelyzetei, érzései így két (nevüket is csak kívülről és csak később elnyerő) fiktív alak (Himfy és Liza) történetévé válnak. Az elrendezés és a dalok közé iktatott énekek által megképzett epikus szál nagymértékben rokonítható a korabeli levélregények kompozíciós elvével, ugyanis mindkét esetben egy laza történet szervezi eggyé a fragmentált alanyi megszólalásokat. A románokon nevelődött olvasói beidegződések ezt a költői világot könnyen be tudták fogadni, s ez szintén hozzájárult a *Himfy*nek a szorosan vett irodalmi berkeken túli sikeréhez. A dal-ihletet felváltó regék egyik szalon éppen ehhez az epikus vonalhoz kapcsolódnak, másik kapcsolódási pontjuk az idillek világában lelhető fel. A regék valójában történeti kulisszák közé helyezett idillek, a történetek jellegzetesen a szomorú szerelem élményét formázzák meg, a szereplők a természet szülte pásztorfiúk és leányok közeli rokonai.

A költészeti megújulásban tehát Kisfaludy esetében is fontos szerepet játszottak a szépprózai műfajokból eredő indíttatások. Idill, levélregény, valamint prózában fordított dalok, mesék – ezek Kisfaludy költői prózájának fő változatai, melyek a külső inspirációk mellett az életművön belüli összefüggést és hatást

képviselik, de amelyek önmagukban is jelentős értéket jelentenek. A hangját próbálgató Kisfaludy kortársaihoz hasonlóan fordításokon gyakorolta magát, a verseket is leginkább prózában adva vissza. A *Magyar Aglája* darabjai többnyire francia dalok, mesék szabad prózai átköltései, míg a Montesquieu- és Tasso-fordítás (*Vénus' Temploma Gnidosban, Rinaldo, és Armida*) idillszerű, hiszen mindkét esetben egy nagyobb epikus mű önállóan is olvasható, az idill műfaji jegyei szerint értelmezhető részletéről van szó. A fordított darabok kiválasztása lehetett esetleges (bár Tasso és Montesquieu esetében erről sem beszélhetünk), a bennük fellelhető ízlésvilág azonban a kor sajátja volt. Akárcsak a levélregények esetében. Kisfaludy, mint maga említi *Naplójában*, számos népszerű románt olvasott, alapvető élményei közé azonban Kazinczy *Bácsmegyeyje* és Gessner-fordítása, valamint Mikes Kelemen először 1794-ben megjelent leveleskönyve tartozott. A legnagyobb hatást kétségkívül mégis Rousseau Draguignan-ban megismert műve, az *Új Heloïse* gyakorolta rá. *Naplója* inkább a levélregény ironikus, Sterne-i változatához áll közel, míg a *Két Szerető Szívnek Története* hangsúlyozottan a Rousseau-i, érzelmes mintát követi. Mindkét műfaji változat, valamint az idillek és a prózában fordított dalok is közösek a világlátásban, amely döntően a korabeli érzékenység által volt meghatározott. Poétikai jellemzőik és az érzékenység (élet és irodalom határmezsgyéjén elhelyezkedő) világalkotása mélyen összefonódnak.

Toldy Ferenc Kisfaludy Sándor irodalomtörténeti jelentőségét a pálya első évtizedéhez kötötte, s ehhez képest állapított meg hanyatlást. Maga is felteszi azonban a kérdést, igazságos-e minősítése, majd anélkül, hogy valójában visszavonná állítását, retorikai vigaszt nyújtva ad feloldozást. Jó lenne hinni a hír fennmaradását jövendőző Toldynak!

„Nem, Tekintetes Társaság, a valóban nagy nem szűnik meg az lenni, az ő csillagát a divat vándor felhői eltakarhatják ugyan előlünk egy ideig, de el nem oltják; a jelennek szeszélyei, makacs ízlés, tűnő irányok háttérbe szoríthatják a múltnak szép műveit, de megjön, megjön a tisztulás ideje, meg a kor, melly elfelejtve, mi a feledékenységnek készült, a színarany-szemet elválasztja a sikertelen porondtól. Nyugodjunk meg, Tekintetes Társaság! közel van az idő, mellyben Kisfaludy Sándor is phoenixként megifjodva föléledend hamvaiból.”